Sinoplu hekim Müʾmin bin Muḳbil'in *Ẕaḫīre-i Murādiyye* adlı eserinde hidrosefali üzerine

Ahmet Acıduman*

Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Profesörü
**İletişim: aciduman@medicine.ankara.edu.tr*

SUMMARY: Acıduman A. (Department of Medical History and Ethics, Ankara University Faculty of Medicine, Ankara, Turkey). On hydrocephalus in *Ẕaḫīre-i Murādiyye* by physician Muʾmin bin Muqbil from Sinop. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2016; 59: 37-44.

To examine the chapter related to hydrocephalus in *Ẕaḫīre-i Murādiyye* (*The Treasure of Murad*) by Muʾmin bin Mukbil and to determine the place of this knowledge in the history of Turkish medicine are aimed in this study. Copies of *Ẕaḫīre-i Murādiyye* preserved in Istanbul, Suleymaniye Manuscript Library, Antalya Tekelioglu Collection, Nr. 682 and Hacı Mahmud Efendi Collection, Nr. 5507 were examined. The above-mentioned chapter was transliterated into contemporary Turkish alphabet, then a contemporary Turkish text was prepared and the knowledge on hydrocephalus in this chapter was compared to ones in the literature. The chapter related to hydrocephalus takes place in the 14th chapter of the first article on diseases of brain of *Ẕaḫīre-i Murādiyye.* The knowledge given by Muʾmin bin Mukbil in this chapter are similar to the knowledge in Ismāʿīl Jorjānī's *Ẕaḫīre-i Ḫ'ārezmşāhī.* The knowledge on hydrocephalus in *Ẕaḫīre-i Murādiyye* is not different from the knowledge in classical medical works written in Islamic Geography until that time. Nevertheless, being a Turkish medical source on hydrocephalus like the other subjects for people who did not know Arabic or Persian in Anatolia in the 15th century places *Ẕaḫīre-i Murādiyye* in an important position in the history of Turkish medicine.

Key words: Mumin bin Muqbil, Zahire-i Muradiye, hydrocephalus, history of medicine.

ÖZET: Bu çalışma ile Müʾmin bin Mukbil'in *Ẕaḫīre-i Murādiyye* adlı eserinde bulunan hidrosefali ile ilgili bölümün incelenmesi ve burada yer alan bilgilerin Türk tıp tarihi içerisindeki yerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmada *Ẕaḫīre-i Murādiyye'*nin İstanbul, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu Koleksiyonu, No. 682 ve Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, No. 5507'de bulunan nüshaları incelenmiştir. Adı geçen bölümün çağdaş Türkçe abeceye çevriyazısı yapıldıktan sonra, çağdaş Türkçe bir metin hazırlanmış ve burada yer alan hidrosefali ile bilgiler literatürde yer alan bilgilerle karşılaştırılmıştır. Hidrosefali ile ilgili bölüm *Ẕaḫīre-i Murādiyye'*nin beyin hastalıkları üzerine olan birinci makalesinin 14. bölümünde yer almaktadır. Müʾmin bin Mukbil'in bu bölümde verdiği bilgiler ile İsmāʿīl Cürcānī'nin *Ẕaḫīre-i Ḫ'ārezmşāhī* adlı eserinde yer alan bilgilerin çok benzer olduğu görülmektedir. *Ẕaḫīre-i Murādiyye*'de yer alan bilgiler genel olarak eserin yazıldığı döneme kadar hidrosefali üzerine İslam coğrafyasında kaleme alınmış klasik tıp eserlerinde yer alan bilgilerden farklı değildir. Bununla birlikte, XV. yüzyılda Anadolu'da Arapça ve Farsça bilmeyenler için, diğer konularda olduğu gibi hidrosefali konusunda da Türkçe bir tıbbi kaynak olması *Ẕaḫīre-i Murādiyye*'yi Türk tıp tarihinde önemli bir konuma yerleştirmektedir.

Anahtar kelimeler: Mümin bin Mukbil, Zahire-i Muradiyye, hidrosefali, tıp tarihi.

Hakkında oldukça kısıtlı bilgilere sahip olduğumuz Sinoplu Müʾmin bin Muḳbil XV. yüzyılda Anadolu'da hekimlik yapmış ve eser vermiş hekimlerimizden birisidir. Sinoplu Müʾmin bin Muḳbil ile ilgili bilgiler eserleri üzerinde yapılan çalışmalar sonucu elde edilmiş olup, hakkında ilk yazanlardan birisi olan Kâtip Çelebi'nin *Keşfu'ẕ-Ẓunūn* adlı eserinde şu bilgiyle karşılaşılmaktadır: "*Miftâhu'n-Nûr* (Işığın Anahtarı)-Türkçedir, göz hekimliği hakkındadır, yazarı Mü'min b. Mukbil es-Sinobî'dir, bu eseri Sultan İsfendiyâr b. Bâyezîd Kötürüm için yazdı."[1]

Bursalı Mehmed Tahir Bey[2] de *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde Müʾmin bin Mukbil'in Sinoplu ve Sultan II. Murad devrinin ehil tabiplerinden biri olduğunu, 841 [1437/38] yılında beş makale üzerine düzenlenmiş *Ẕaḫīre-i Murādiyye* isminde tafsilatlı Türkçe bir eser yazdıktan başka, göz hastalıklarına dair de *Miftāḫu'n-Nūr ve Ḫazāʾinu's-Surūr* adında sekiz makale ve 110 bölüm üzerine düzenlenmiş Türkçe bir eseri daha bulunduğunu bildirmektedir.

Kâtip Çelebi'ye ek olarak, Köprülü[3] ve Uzunçarşılı[4] da, Bibliothèque National, Ancien Fonds Turc, No. 172'de kayıtlı nüshasını[5] kaynak göstererek *Miftāḫu'n-Nūr ve Ḫazāʾinu's-Surūr* adlı eserin Candaroğlu İsfendiyar Bey namına yazılmış olduğunu bildirirlerken, Adıvar[6] ve Kılıcoğlu[7] bu eserin Osmanlı Sultanı II. Murad'a ithaf edilmiş olduğunu yazmaktadırlar. Ateş[8] bu duruma "Herhalde, Mümin b. Mukbil eserini bir hükümdara takdim etmiş, ondan ayrılınca, mukaddimeyi değiştirip bir başka hükümdara daha vermiş olmalıdır" şeklinde bir yorum getirmektedir. *Miftāḫu'n-Nūr ve Ḫazāʾinu's-Surūr*'un Nuruosmaniye Koleksiyonu, No. 3585'de bulunan nüshasında da yazar "Ḥakīm Müʾmin ibn-i Muḳbil Sinobī"nin eserini "es-Sulṭān ibni's-Sulṭān Sulṭān Murād bin Muḥammed bin Bāyezīd Ḫān" adına yazdığı açık bir şekilde görülmektedir.[9]

Kâhya[10] *Miftāḫu'n-Nūr ve Ḫazāʾinu's-Surūr*'un göz hastalıkları üzerine olması ve yine *Ẕaḫīre-i Murādiyye*'de göz hastalıkları ile ilgili bölümlerini ayrıntılı olarak vermesi nedeniyle Müʾmin bin Mukbil'in kehhāl, yani göz hekimi olduğunu; Ünver[11] de Müʾmin bin Mukbil ve eserleri üzerine yaptığı bir çalışmasında yazarın bir dönem Mısır'da bulunmuş olduğunu bildirmektedir.

Adıvar[6] *Osmanlı Türklerinde İlim* adlı kitabında *Ẕaḫīre-i Murādiyye* ile ilgili olarak eserin "Arapça ve Farsça kitaplardan Türkçeye çevrilmiş bir derleme" olduğunu, "adının ve içindeki bilgilerin belli başlı kısmının Zeyneddin bin İsmail-ül-Cürcanî'nin *Ẕaḫīre-i Ḫ'ārezmşāhī* diye meşhur Arapça eserinden alındığına şüphe" olmadığını; "kitabın dikkate değer tarafının Arapça terimler arasında Türkçe terimlerin serbestçe kullanılmış olması ve güzel bir tertip ve tasnifin" gözetilmesi olduğunu bildirmiştir. Eserde Müʾmin'in "kendi gözlemlerine pek az rastlandığını," ama "eserlerinden alıntı yaptığı yazarların isimlerini vermekten asla çekinmemiş olmasının Müʾmin'in düşünce namusuna sahip yazar olduğunu gösterdiği" şeklinde yargıda bulunmaktadır.[6] *Ẕaḫīre-i Ḫ'ārezmşāhī*'nin Farsça olduğunu bildiren Uzluk,[12] yazısında yer verdiği bir dipnotta Adıvar'ı[6] ve Meriç'i[13] *Ẕaḫīre-i Ḫ'ārezmşāhī*'nin Arapça olduğunu ileri sürmeleri nedeniyle eleştirmiş ve bu yanlışı düzeltmeye çalışmıştır.

Kılıcoğlu[7] *Cerrahiye-i İlhaniye* adlı kitabında Müʾmin bin Mukbil'in eserlerinde "kullandığı dilin işlek ve akıcı olduğunu, kavramları çoktan yerleşmiş terimler" içerdiğini bildirerek, "Sabuncuoğlu'nun bu kitapların hiç olmazsa bir kısmını görerek Türkçe tıp terimlerinden faydalandığının muhakkak" olduğu yorumunu getirmektedir.

Adıvar[6] Müʾmin bin Mukbil'in tabiplerle ilgili düşüncelerini *Miftāḫu'n-Nūr ve Ḫazāʾinu's-Surūr*'un başında açıkladığını bildirerek, tabibin akıllı, üstat, bilgili ve anlayışlı olması, çok okuyup, hastanelerde çok çalışması; doğru sözle öğüt veren, temiz ahlaklı, doğru mizaçlı ve sözüne sadık olması gerektiğini söyledikten sonra, hekimin önce kendisini hastalıktan korumasını, kendini beğenmiş ve dünya malına tamahkâr olmamasını hatırlatmakta, zamanının cahil hekimlerinin çokluğundan şikâyet ettiğini yazmaktadır.

Ẕaḫīre-i Murādiyye

Adıvar,[6] Ünver[11] ve Kâhya'nın[10] da bildirdiği gibi Sinoplu Müʾmin bin Mukbil *Ẕaḫīre-i Murādiyye*'yi Sultan II. Murad adına 841 Hicri tarihinde çeşitli Farsça ve Arapça kitaplardan iyisini seçerek derlemiş, hem saygın olanlara hem de halka yararlı olması için Türkçe yazmıştır (Şekil 1).[14,15]

Ateş,[8] *Ẕaḫīre-i Murādiyye* hakkında da bilgi verdiği yazısında Antalya Tekelioğlu No. 682 [eski no. 457]'de bulunan nüsha ile ilgili olarak şu ilginç saptamayı yapmaktadır: "Mevzuu Dr. Adnan Adıvar tarafından tahlil edilmiş olan bu eser [bk. Osmanlı Türklerinde İlim, ikinci tabı, İstanbul, 1943, s. 13], umumiyetle Müʾmin b. Muḳbil-i Sinobī'ye isnad edilmektedir ve nitekim mezkûr yerde de ona ait olmak üzere gösterilmiştir. Biz burada her hangi bir mutalaa beyan etmekten sakınarak, yalnız gördüğümüz nüshada eserin müellifi olarak Ebu'l-Faẕl Muḥ. b. İdris el-Defterī'nin adının kaydedilmiş bulunduğuna nazarı dikkat celbetmekle iktifa

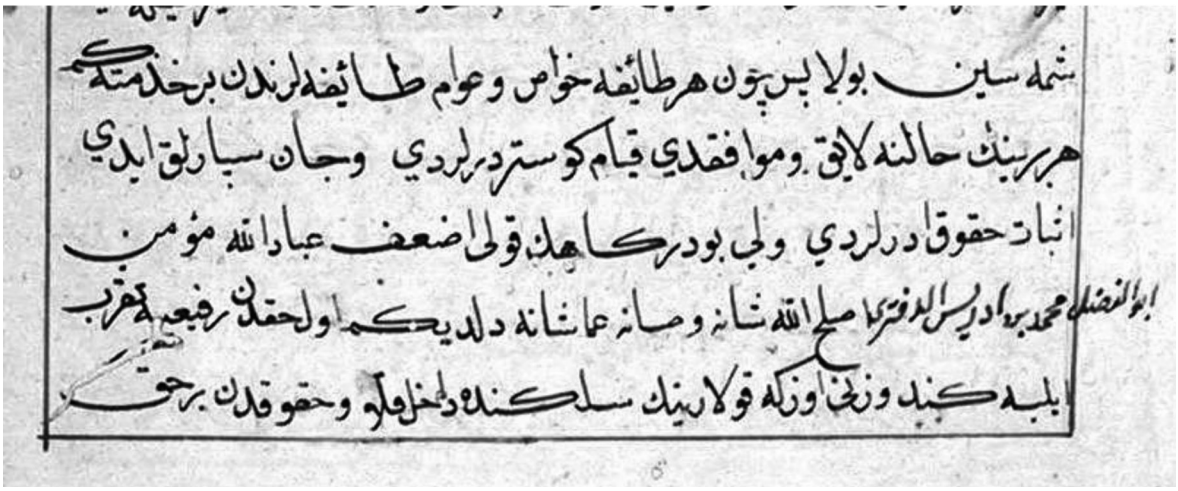

Şekil 1. *Ẕaḫīre-i Murādiyye*'nin Antalya Tekelioğlu Koleksiyonu, No. 682'de bulunan yazmasında eserin Sultan II. Murad adına, Müʾmīn tarafından, *Ẕaḫīre-i Murādiyye* adıyla, Hicret'in 841. yılında kaleme alındığını ve Türkçe olarak yazılmasının nedenini açıklayan satırların yer aldığı sayfalar.[14]

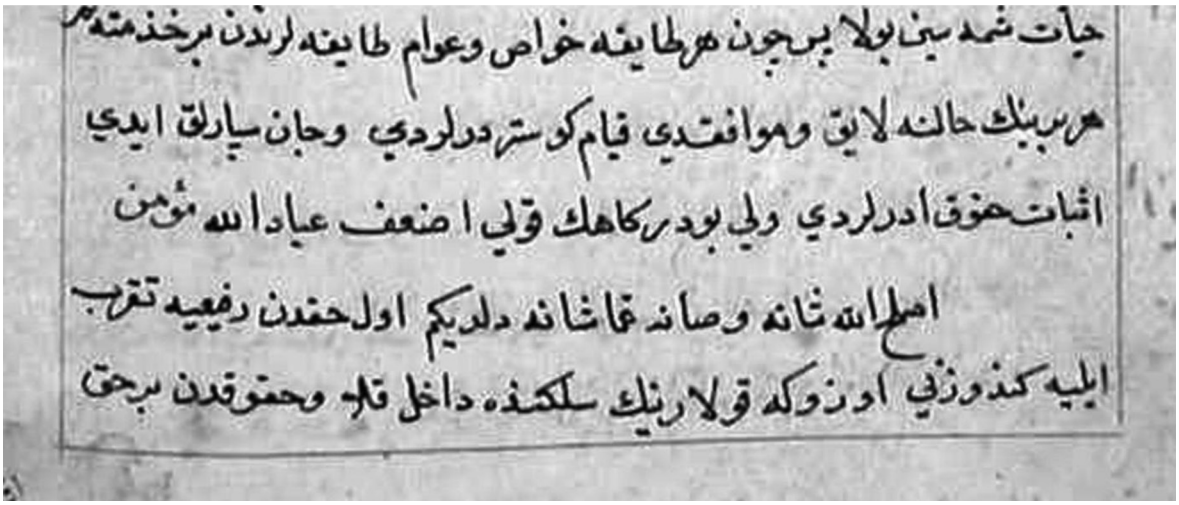
edeceğiz."[8] Gerçekten de Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu Koleksiyonu, No. 682 yazması incelendiğinde, Ebū'l-Faẕl Muḥammed bin İdrīs ed-Defterī isminin Müʾmin isminden sonra bir alt satırda bulunan boşluğa kırmızı mürekkeple ve sayfada yazıların çevresinde bulunan çerçevenin içine, sığmadığı için de çerçevenin dışından başlayarak, yazılmış olduğu fark edilmektedir (Şekil 2).[14] *Ẕaḫīre-i Murādiyye*'nin Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, No. 5507'de bulunan nüshasında ise Müʾmin isminin kırmızı mürekkeple yazılmış olduğu ve bu isimden sonra biraz boşluk bırakılmış olduğu görülmektedir (Şekil 3).[15]

Ebū'l-Faẕl Muḥammed bin İdrīs ed-Defterī (ö. 971/1564) Kanuni Sultan Süleyman döneminde (s. 1520-1566) İsmāʿīl Cürcānī'nin ünlü eseri *Ẕaḫīre-i Ḫ'ārezmşāhī*'yi Türkçeye çeviren kişidir.[4,16] Ebū'l-Faẕl Muḥammed bin İdrīs ed-Defterī'nin yaşadığı dönem kitabın yazıldığı tarih olan 1437/38 ve Sultan II. Murad'ın saltanat döneminden (s. 1421-1444 ve 1446-1451) çok sonra olmasına karşın, kitaplar arasındaki isim benzerliği nedeniyle Müʾmin isminden sonra Ebū'l-Faẕl Muḥammed bin İdrīs ed-Defterī'nin isminin sonradan buraya yazılmış olduğu çok yüksek bir olasılık gibi görünmektedir. Ebū'l-Faẕl Muḥammed bin İdrīs ed-Defterī yazısının, sayfanın yazıldığı yazı karakteri ile karşılaştırıldığında, sayfadaki diğer yazılardan farklı olması da bu görüş lehine bir bulgu olmakta, burada adı geçen ismin önünde yer alan Müʾmin isminin de Ebū'l-Faẕl Muḥammed bin İdrīs ed-Defterī için bir sıfat gibi kullanılmış olabileceği düşünülmektedir.

Osmanlı tarihinde tahta geçen beş Sultan Murad olduğu bilinmektedir. Sultan I. Murad'ın (s. 1362-1389) babasının Sultan Orhan Gazi (s. 1324-1362); Sultan II. Murad'ın babasının Sultan I. Mehmed (s. 1413-1421); Sultan III. Murad'ın (s. 1574-1595) babasının Sultan II. Selim (s. 1566-1574); Sultan IV. Murad'ın (s. 1623-1640) babasının Sultan I. Ahmed (s. 1603-1617); Sultan V. Murad'ın (s. 1876) babasının ise Sultan Abdülmecid (s. 1839-1861) olduğu[17] göz önünde bulundurulduğunda, metinde bildirilen Sultan Mehmed'in oğlu Sultan Murad, Sultan II. Murad'dır ki, zaten eserin yazılma tarihi

Şekil 2. *Ẕaḫīre-i Murādiyye*'nin İstanbul, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu Koleksiyonu, No. 682'de bulunan yazmasında eserin yazarının isminin bulunduğu satırlar şöyledir: *"...pes çūn her ṭāʾife ḥavāşş ve ʿavām ṭāʾifelerinden bir ḫizmete ki her biriniñ ḥāline lāyıḳ ve muvāfıḳdı ḳıyām gösterdirlerdi ve cān sipārlıḳ idi iṣbāt-ı ḥuḳūḳ iderlerdi velī budur gāhıñ ḳavli aʿẓaf-ı ʿibādu-llahi Müʾmin [Ebū'l-Faẓl Muḥammed bin İdrīs ed-Defterī] aslaḥ-Allah şānehu ve sānehu ʿam-mā şānihi diledi-kim ol ḥaḳḳdan refīʿye taḳarrüb eyleye kendü-zeni özüñe ḳūllarınıñ silkinde dāḫil ḳıla ve ḥuḳūḳundan bir ḥaḳḳ..."* [14]

Şekil 3. *Ẕaḫīre-i Murādiyye*'nin Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, No. 5507'de bulunan nüshasında eserin yazarı Müʾmin'in adının geçtiği satırlarda ise şunlar yazılıdır: *"...pes çūn her ṭāyife ḥavāşş ve ʿāvām ṭāyifelerinden bir ḫizmete ki her biriniñ ḥāline lāyıḳ ve muvāfıḳdı ḳıyām gösterdirlerdi ve cān sipārlıḳ idi iṣbāt-ı ḥuḳūḳ iderlerdi velī budur gāhıñ ḳavli aʿẓaf-ı ʿibādu-llahi Müʾmin aslaḥ-Allah şānehu ve sānehu ʿam-mā şānihi diledi-kim ol ḥaḳḳdan refīʿya taḳarrüb eyleye kendü-zeni özüñe ḳūllarınıñ silkinde dāḫil ḳıla ve ḥuḳūḳundan bir ḥaḳḳ..."* [15]

de Sultan II. Murad'ın saltanatı dönemi içerisinde bulunmaktadır.

Ünver[11] de Hacı Mahmud Efendi, No. 5507 üzerine olan çalışmasında "Mukaddimeye göre Murat II zamanında bunu yazıyor ve dergâhının kulu bulunduğundan mürettibi Müʾmin bu kitaba adını *Zahirei Muradiye* koyuyor" ifadesi ile *Ẕaḫīre-i Murādiyye*'nin yazarının Müʾmin bin Mukbil olduğunu bildirmektedir.

Ẕaḫīre-i Murādiyye'nin fihristinde yer alan bilgiden üç kitap olarak derlendiği anlaşılmaktadır. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu Koleksiyonu, No. 682 nüshasının girişinde yer alan fihriste göre birinci kitap 13, ikinci kitap altı ve üçüncü kitap iki makaleden oluşmakta, makaleler de fasıllara ayrılmaktadır.[14] Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, No. 5507'nin fihristinde ise birinci kitabın beş, ikinci kitabın altı, üçüncü kitabın iki makaleden oluştuğu bildirilmekle birlikte, aynı sayfanın derkenarında metnin yazısından farklı bir yazı ile yer alan açıklamayla Antalya Tekelioğlu Koleksiyonu, No. 682'de görülene benzer şekilde makale başlıkları ile bunların sayfa numaralarının verildiği görülmektedir (Şekil 4).[15]

Şekil 4. Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, No. 5507'de *Ẕaḫīre-i Murādiyye*'nin fihristinin başlangıcı ve derkenarda yer alan birinci kitabın fihristi ile ilgili açıklamalar.[15]

Antalya Tekelioğlu Koleksiyonu, No. 682 nüshasında birinci kitabın ilk makalesi beyin hastalıkları; ikinci makalesi baş ağrıları ve gözün çeşitli hastalıkları; üçüncü makalesi gözü tedavi eden kehhâlleri; dördüncü makalesi göz kapağında ve göz ucunda olan hastalıkları ve nedenlerini; beşinci makalesi gözün *ṭabaḳā-i mültaḥime*sinde (konjuktivasında) ortaya çıkan hastalıkları; altıncı makalesi *ḥicāb-ı ḳarnī*sinin (korneasının) hastalıklarını; yedinci makalesi *ṭabaḳā-i ʿinebiyye*sinde (iris ve corpus ciliarede) görülen hastalıkları; sekizinci makalesi gözün hiç kimsenin anlamadığı hastalıklarını; dokuzuncu makalesi kulak hastalıklarını; onuncu makalesi *ẕebḥa*nın (kabakulak, krup), boğazın, nefes verip almanın sebeplerini ve on üçüncü makalesi yüreğin ve midenin hastalıklarını, nedenlerini, belirtilerini ve tedavilerini bildirmektedir.[14]

Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, No. 5507'nin fihristinde ise birinci kitabın birinci makalesinin beyin hastalıkları; ikinci makalesinin baş ağrıları ve gözün çeşitli hastalıkları; üçüncü makalesinin kulağın, burnun, dudağın, dilin ve dişin hastalıkları; dördüncü makalesinin *zebḥa*nın, *ḫunnāḳ*ın, avazın, öksürüğün, sıfat-ı *zelḳ*in, veremlerin bütünü; beşinci makalesinin yürek ağrıları, kadınların memesinde olan hastalıklar ve tıkanıklıkların durumları, yemek borusu ve mide hastalıkları ve yakınlarda olan hastalıklar üzerine olduğu bildirilmektedir.[15]

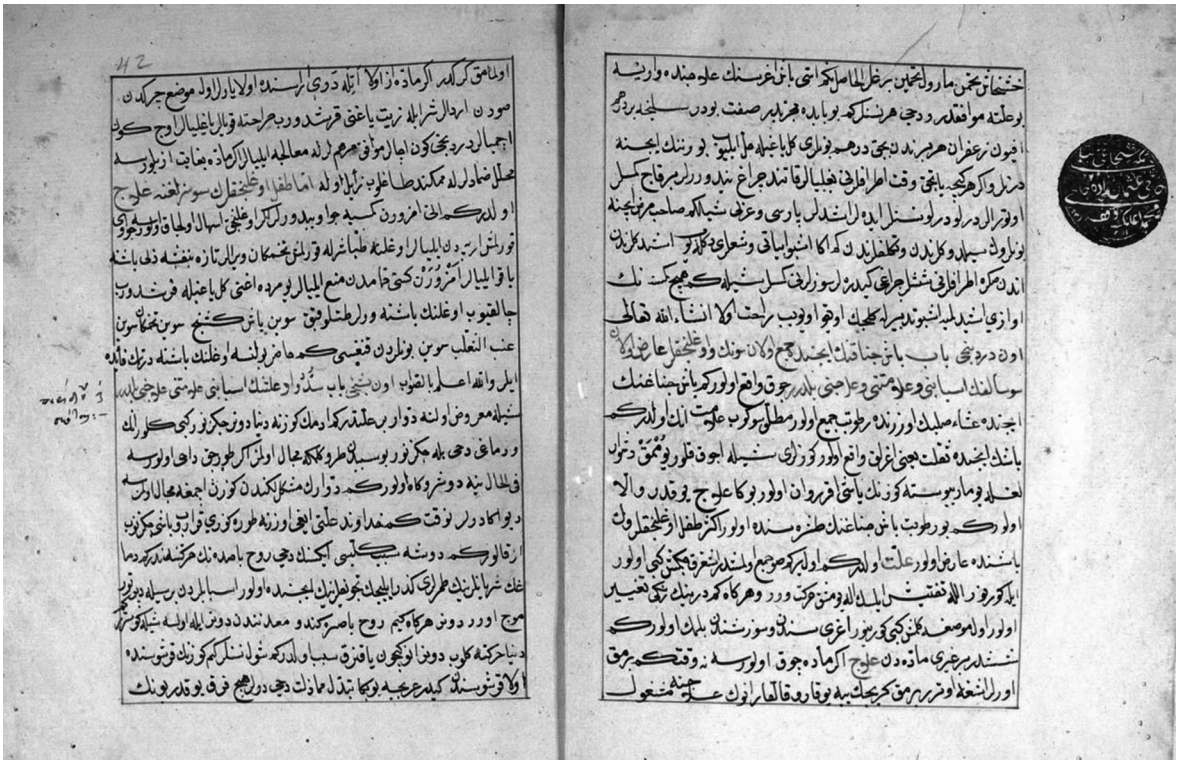
Fihriste ikinci kitabın birinci makalesinin karaciğer ve dalakta olan çeşitli hastalıkları; ikinci makalesinin *istisḳā*ları, ishal çeşitlerini, basurları, fissürleri, solucanları ve kolik çeşitlerini; üçüncü makalesinin kötü mizacları, böbrek ve mesane hastalıklarını; dördüncü makalesinin üreme organları ve kadınların rahimlerinde olan çeşitli hastalıklarını; beşinci makalesinin bel ağrısını, eklem ağrısını, gutu, siyatiği, fil hastalığını, ökçe ve parmakların ağrılarını; altıncı makalesinin şişlerin çeşitlerini, uyuzları ve kaşınmaları, taunu, cüzamı, yaraları, kırıkları, dağlamaları ve dağlamaları kesmeyi bildirdiği açıklanmaktadır.[14,15]

Üçüncü kitabın ilk makalesinin nabzı, karureyi, hıfzıssıhhayı, kan almayı, hacamat etmeyi, müshili, kusturma otunun niteliğini ve amelini; ikinci makalesinin ise sıtmaların çeşitlerinin sebeplerini, belirtilerini ve tedavilerini bildirdiği fihristte belirtilmekle birlikte eserin ilk kitabın konularından sonra sonlandığı, ikinci ve üçüncü kitapların ise eserde hiç yer almadığı görülmektedir.[14,15]

Bu çalışma ile Müʾmin bin Mukbil'in *Ẕaḫīre-i Murādiyye* adlı eserinde bulunan hidrosefali ile ilgili bölümün incelenmesi ve burada yer alan bilgilerin Türk tıp tarihi içerisindeki yerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Materyal ve Metot

Bu çalışmada *Ẕaḫīre-i Murādiyye'*nin Antalya Tekelioğlu Koleksiyonu, No. 682 nüshası[14] ile Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, No. 5507 nüshası[15] üzerinde çalışılmıştır. Hidrosefali ile ilgili bölüm *Ẕaḫīre-i Murādiyye'*nin "evvel maḳālāt şol marażları bildirir ki dimāġ şirketiyle ʿārıż ola eṭıbbā bunlara emrāż-ı dimāġiyye dirler" başlıklı birinci makalesinin "On dördünci bāb baş canaġınıñ icinde cemʿ olan sunuñ ve oġlancıḳlara ʿārıż olan susalıġıñ esbābını ve ʿalāmetini ve ʿilācını bildirir" başlıklı 14. bölümünde yer almaktadır (Şekil 5). Adı geçen bölüm, çağdaş Türkçe abeceye çevriyazısı yapıldıktan sonra, günümüz Türkçesine aktarılmış; bu bölümde yer alan çocukların susuzluğu ile ilgili kısım hariç tutularak, yazının bulgular kısmında sunulmuş ve burada yer alan hidrosefali ile bilgiler literatürde yer alan bilgilerle karşılaştırılmıştır.

Şekil 5. *Ẕaḫīre-i Murādiyye*'nin Antalya Tekelioğlu Koleksiyonu, No. 682'de bulunan yazmasında hidrosefali üzerine olan bölümün yer aldığı sayfalarda şu satırlar okunmaktadır [Parantez içindeki kısımlar Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, No. 5507 nüshası ile karşılaştırılarak tamamlanmıştır]: *"On dördüncü bāb baş canağınıñ icinde cemʿ olan sunuñ ve oġlancıḳlar[a] ʿārıż olan susalıġıñ esbābını ve ʿalāmetini ve ʿilācını bildirir. Coḳ vāḳiʿ olur kim baş canağınıñ icinde ġışā'-i şulbiñ üzerinde ruṭūbet cemʿ olur muṭlāḳ su köb 'alāmet anıñ oldur kim başıñ icinde şıḳlet yaʿnī aġırlıḳ vāḳiʿ olur gözleri şeyle acuḳ ḳalur yummaḳ düşvārlıġla yumar peyveste göziniñ yaşı aḳar revān olur buña ʿilāc yoḳdur ve illā olur kim bu ruṭūbet baş canağınıñ ṭaşrasında olur ekşer ṭıfl oğlancıḳlarıñ başında ʿārıż olur 'illet oldur kim ol yer kim şu cemʿ olmuşdur aşaġırak cökmüş gibi olur eyle görünür elle teftīş eyleseñ ele yumşaḳ ḥareket verir ve her gāh kim deriniñ rengi taġyīr olur ol mevżiʿe gelmiş gibi görinür aġrısından ve sūzişinden bilmek olur kim şişdir bir ġayrī māddeden 'ilāc eger mādde çoḳ olursa ne vaḳt-kim barmaḳ uralar aşaġa oturur barmaḳ gericek yine yuḳaru ḳalḳar anun ʿilācına meşġūl [41b] olmamaḳ gerekdir eger mādde az ola etile deri arasında ola yaralar ol mevżiʿ çirkden şudan arıdalar şarābla zeyt yaġını ḳarışdurub cerāḥate ḳoyalar baġlayalar üc gün açmayalar dördüncī gün açalar muvāfiḳ merhemlerle muʿālece eyleyeler eger mādde beġāyet az belürse muḥallil żımādlarla mümkind[ir] ṭaġılub zāʾil ola (...) [42a]."*[14]

Bulgular

On dördüncü bölüm. Baş çanağının içinde toplanan suyun ve küçük çocuklara gelen susuzluğun sebeplerini, belirtilerini ve tedavisini bildirir

Baş çanağının içinde sert zarın [dura mater] üzerinde rutubet toplanması çok vaki olur. Yalnız su çoksa onun ***belirtisi*** *odur ki başın içinde sıklet yani ağırlık vaki olur; gözleri şöyle açık kalır, yumduğunda güçlükle yumar, sürekli gözünün yaşı akar, gider. Buna tedavi yoktur. Eğer bu rutubet baş çanağının dışarısında olursa, en çok küçük çocukların başında olur. Hastalık odur ki su toplanan o yer, daha aşağı çökmüş gibi olur, öyle görünür. Elle kontrol ettiğinde, ele yumuşak hareket verir. Her ne zaman derinin rengi değişir, o yere gelmiş gibi görünürse, ağrısından ve yanmasından, bir başka maddeden şiş olduğu bilinir.* ***Tedavi:*** *Eğer madde çok olursa, parmak vurdukları zaman, aşağı oturur, parmak geri yine yukarı kalkarsa, onun tedavisine uğraşmamak gerektir. Eğer madde az olursa, et ile deri arasında olursa, yarsınlar; o yeri kirden, sudan temizlesinler. Şarapla zeytinyağını karıştırıp, yaraya koysunlar, sarsınlar, üç gün açmasınlar, dördüncü gün açsınlar. Uygun merhemlerle tedavi etsinler. Eğer madde son derece az ortaya çıkarsa, dağılıp kaybolması çözücü yakılarla mümkündür (...).*[14,15]

Tartışma

Müʾmin bin Mukbil *Ẕaḫīre-i Murādiyye*'de suyun/sıvının kafa içerisinde *dura mater*in üzerinde, kafa dışında ise et ile deri arasında toplandığını işaret etmekte, tedavi önerilerini de bu sınıflamaya göre yapmaktadır. Epidural mesafede yerleşen sıvının tedavisinin olmadığını bildirirken, sıklıkla küçük çocuklarda sıvının kafanın dışında, et ile deri arasında toplandığı durumlarda ve miktarı da az ise, insizyon yapılarak toplanan sıvının ya da diğer maddelerin

cerrahi olarak boşaltılmasını; toplanan maddenin çok az olduğu durumlarda ise çözücü yakılarla maddenin dağıtılmasını önermektedir.[14,15]

Sinoplu Müʾmīn bin Mukbil'in *Ẕaḫīre-i Murādiyye*'yi yazarken Cürcānī'nin *Ẕaḫīre-i Ḫ'ārezmşāhī* adlı eserinden yararlandığı[6,18] ya da onu tercüme ettiği[7] yönündeki iddialar açısından bakıldığında, *Ẕaḫīre-i Ḫ'ārezmşāhī*'nin ilgili bölümünün çevirisi[19] ile karşılaştırıldığında Müʾmin bin Mukbil'in yazdıklarının *Ẕaḫīre-i Ḫ'ārezmşāhī*'de yazılanlarla çok benzer olduğu görülmektedir. Bu durum çok şaşırtıcı olmasa gerektir, çünkü yazar Müʾmin eserini Arapça ve Farsça eserlerden seçerek hazırladığını bildirmektedir ki bu durumda hidrosefali bölümü için yazarın yararlandığı kaynağın Farsça *Ẕaḫīre-i Ḫ'ārezmşāhī* olduğunu söylemek olası görünmektedir.

Genel olarak Müʾmin bin Mukbil'in yazdıklarının eserin yazıldığı döneme kadar hidrosefali üzerine İslam coğrafyasında kaleme alınmış eserlerde yer alan klasik bilgilerden farklı olmadığı görülmektedir. Zehrāvī (936-1013)'nin *et-Taṣrīf*, ʿAlī bin ʿAbbās el-Mecūsī (930-996)'nin *Kāmilu'ṣ-Ṣınāʿati'ṭ-Ṭıbbiyye*, İbn Sīnā (980-1037)'nın *el-Ḳānūn fi't-Tıbb*, İsmāʿīl Cürcānī (1042-1137)'nin *Ẕaḫīre-i Ḫ'ārezmşāhī* adlı eserlerinde yer alan ortak bilgi, suyun kafatası içerisinde *dura mater*in üzerinde toplandığıdır.[19-22] Zehrāvī, diğer yazarlardan farklı olarak, sıvının kafa içinde kemik ile *dura mater* arasında, yani epidural aralıkta toplandığı vakaların tedavisinde, yapılacak insizyonla sıvının boşaltılmasını önerirken,[20] ʿAlī bin ʿAbbās el-Mecūsī, İbn Sīnā ve İsmāʿīl Cürcānī ise bu durumun tedavisi olmadığını bildirmekte, insizyon yapılarak uygulanacak olan cerrahi bir girişimi sıvının yalnızca kafatası dışında toplandığı durumlarda önermektedirler.[19,21,22] Zehrāvī de kafatası dışında sıvının toplandığı durumlarda,[20] diğer yazarlar gibi,[19,21,22] tedavide insizyon yapılarak sıvının boşaltıldığı cerrahi bir girişimi önermektedir. Müʾmin'in[14,15] yazdıkları da onun ʿAlī bin ʿAbbās el-Mecūsī, İbn Sīnā ve İsmāʿīl Cürcānī ile[19,21,22] aynı görüşte olduğunu göstermektedir.

Ẕahīre-i Ḫ'ārezmşāḥī'nin Farsça, *el-Ḳānūn fī'ṭ-Ṭıbb*'ın Arapça olduğu ve bu eserlerin sırasıyla XVI. yüzyılda ve XVIII. yüzyılda Türkçeye çevrildiği[23] göz önüne alınırsa, XV. yüzyılda yazılmış olan *Ẕaḫīre-i Murādiyye*'nin döneminin Arapça ve/veya Farsça bilmeyen hekimlerine, diğer pek çok konuda olduğu gibi, hidrosefali konusunda da Türkçe bir kaynak oluşturması ve bu bilginin *Ẕaḫīre-i Ḫ'ārezmşāhī* gibi İslam coğrafyasında kaleme alınmış olan klasik bir tıp eserine dayanıyor olması önemlidir.

KAYNAKLAR

1. Kâtip Çelebi. Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn (Kitapların ve İlimlerin İsimlerinden Şüphelerin Giderilmesi) (Arapçadan tercüme eden: Balcı R), 4. Cilt. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2007: 1414.
2. Bursalı Mehmed Tahir Bey. Osmanlı Müellifleri, 3. Cild, (Hazırlayan: Özen İ). İstanbul: Meral Yayınevi, 1975: 222-223.
3. Köprülü MF. Anadolu'da Türk dil ve edebiyatının tekâmülüne umumî bir bakış II: XV'inci asır. Yeni Türk Mecmuası 1933; (5): 375-394.
4. Uzunçarşılı İH. Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, 5. Baskı. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003: 143.
5. Blochet E. Catalogue Des Manuscrits Turcs De La Bibliotheque Nationale, Tome I. Paris: Bibliotheque Nationale, 1932: 71-72.
6. Adıvar AA. Osmanlı Türklerinde İlim (6. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000: 27-28.
7. Kılıcoğlu V. Cerrahiye-i İlhaniye. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1956: 19-20.
8. Ateş A. Burdur-Antalya ve havalisi kütüphanelerinde bulunan Türkçe, Arapça ve Farsça bazı mühim eserler. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi 1948; 2: 171-191.
9. Müʾmin ibn-i Muḳbil Sinobī. Miftāḥu'n-Nūr ve Ḫazāʾinu's-Surūr. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, No. 3585.
10. Kâhya E. Onbeşinci yüzyılda yaşamış bir hekimimiz: Mümin b. Mukbil. I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul: 17-19 Şubat 1988, Kongreye Sunulan Bildiriler. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992: 93-102.
11. Ünver AS. Türk göz hekimliği tarihine ait notlar II: Sinoplu Müʾmin bin Mukbil (Zahirei muradiye) ve (Miftahünnur ve hâzaninüssürur) adlı eserleri hakkında. Göz Kliniği 1943; 1: 65-76.
12. Uzluk FN. Zahire-i Harzemşahi "Trésor du roi du Hwarzm." Dirim 1967; 42: 134-137.
13. Meric RM. Osmanlı Tabâbeti tarihine ait vesikalar I. Cerrâhlar-Kehhâller. Mf. V. Tarih Vesikaları Yeni Seri Cilt: I, Sayı: 1 (16), İstanbul, 1955 (ayrı basım).
14. Müʾmin [ibn-i Muḳbil Sinobī]. Ẕaḫīre-i Murādiyye. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu Koleksiyonu, No. 682.
15. Müʾmin [ibn-i Muḳbil Sinobī]. Ẕaḫīre-i Murādiyye. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, No. 5507.
16. İhsanoğlu E (ed). Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi, I. Cilt (Hazırlayanlar: İhsanoğlu E, Şeşen R, Bekar MS, Gündüz G, Bulut V). İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 2008: 144-145.
17. İnalcık H. Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600) (çeviren: Sezer R). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003: 210-211.
18. İzgi C. Osmanlı Medreselerinde İlim: Tabiî İlimler, 2. Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 1997: 78.

19. Acıduman A, Şems Ş. İsmâ'îl Cürcânî'nin Zahîre-i H'arezmşâhî adlı eserinin XVI. yüzyıl Türkçe çevirisinde kafatası anatomisi, hidrosefali ve kafatası kırıkları üzerine. Türk Nöroşirürji Dergisi 2014; 24: 225-238.

20. Acıduman A, Arda B. Ebu'l-Kasım Ez Zehrâvî, eseri et-Tasrif ve hidrosefalinin tedavisi üzerine. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2006; 49: 169-173.

21. Aciduman A, Arda B, Aşkit C, Belen D, Tuzcu K. The account of Haly Abbas regarding the management of hydrocephalus in childhood: a text from Medieval Times. World Neurosurg 2014; 82: e791-e796.

22. Aciduman A, Belen D. Hydrocephalus and its management in Avicenna's Canon of Medicine. J Neurosurg 2007; 106 (6 Suppl): 513-516.

23. Acıduman A, Şems Ş. İsmâ'îl Cürcânî'nin ünlü eseri Zahîre-i H'arezmşâhî'nin XVI. yüzyıl Türkçe çevirisi *Kânûn el-'İlâc ve Şifâ el-Emrâz li-Külli Mizâc*'da çocuk sağlığı ve hastalıkları üzerine. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2014; 57: 141-160.